

"כאשר הנוף נוטש אותך" - רמת ההתקשרות למקום כגורם מכריע בתגובת קהילות סמוכות לחולה על ייבושה

מיה דואני^[1] * ועמנואל כהן-שחם^[2]

^[1]המכון לחקר ארץ ישראל, יד יצחק בן צבי
^[2]המחלקה לזואולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב
* mayaduan@gmail.com

קיבוץ חולתה על שפת אגם החולה, בשנות ה-40 של המאה הקודמת | צילום: מיקו שוורץ, באדיבות: אוסף ביתמונה, המרכז למדיה דיגיטלית, ספריית יונס וסוראיה נודיאן, אוניברסיטת חיפה

תקציר

אגם החולה והביצות סביבו השתרעו על שטח של כ-60,000 דונם. בקרב האגם נוסדה בשנת 1883 המושבה יסוד המעלה. סמוך ליסוד המעלה הוקם בשנת 1936 קיבוץ חולתה, שתושביו השתמשו באגם לצורכי פרנסה באמצעות דיג. לאחר הקמת מדינת ישראל נערך פרויקט ייבוש החולה בין השנים 1951-1957. ייבוש החולה נועד להגדיל את התוצרת החקלאית, ולא הביא בחשבון שקלולי תמורות שונים של שירותי המערכת האקולוגית. בעקבות השינוי של המרחב המוכר חווה קיבוץ חולתה משבר חברתי, בעוד ביסוד המעלה בירכו על השינוי. מטרת המאמר היא להבין באמצעות מחקר היסטורי-סביבתי מדוע הגיבו תושבי היישובים הללו באופן שונה לאותו שינוי סביבתי. השפעת ייבוש החולה על הקהילות הסמוכות נבחנת הן באמצעות מדדים שמציעים מחקרים על שקלול תמורות של שירותי מערכות אקולוגיות, הן באמצעות מדד ההתקשרות למקום, שמקורו בפסיכולוגיה הסביבתית. מסקנת המחקר היא שמדד ההתקשרות למקום מסביר בצורה הטובה ביותר את ההבדל בין התגובות השונות של קהילות סמוכות לחולה על ייבושה. חקר מקרה זה משלב בין תחומי ידע שונים מתוך כוונה להעשיר את הבנתנו בנושא שבו סביבה וחברה משיקות זו לזו.

מילות מפתח: בית גידול לח · החולה · היסטוריה סביבתית · המושבה יסוד המעלה · קיבוץ חולתה · שירותי מערכת אקולוגית · שקלול תמורות

מבוא

אגם החולה השתרע על שטח של כ-15,000 דונם, ובצפונו שכנו ביצות על שטח שהגיע בשיאו לכ-45,000 דונם [19] (איור 1). באגם ובביצות היו כ-16 מיני דגים, שחלק מהם נידוגו על-ידי תושבי הסביבה [22]. על שפת האגם קמו שתי התיישבויות כפריות יהודיות: המושבה יסוד המעלה הוקמה ב-1883 כצורת התיישבות כפרית שמבוססת על בעלות פרטית על הקרקע, על המשק ועל הבית, ותושביה התפרנסו בעיקר מעיבוד חלקות אדמה [1]. קיבוץ חולתה הוקם ב-1936 סמוך ליסוד המעלה. הקיבוץ הוא צורת התיישבות שיתופית מבחינה כלכלית, תרבותית וחינוכית. התיישבותם של חברי חולתה לחוף האגם נעשתה מתוך מחשבה שיוכלו להשתלב בפרויקט ייבוש החולה. מאחר שייבוש החולה התמהמה, הם החלו לעסוק לפרנסתם בדיג, והדיג נעשה מקור פרנסתם העיקרי [15]. מלבדם היו יישובים נוספים שהושפעו מייבוש החולה, אך הם היו מרוחקים יותר ותושביהם לא חיו לצד האגם.

התועלת שבני אדם מפיקים ממערכות אקולוגיות נקראת שירותי המערכת האקולוגית (ecosystem services) [20, 26]. שירותי המערכת האקולוגית מתחלקים לארבע קטגוריות: שירותי אספקה – כגון מזון, שירותי ויסות – כגון ויסות אקלים או טיהור מים, שירותי תרבות – כגון תיירות אקולוגית, ושירותי תמיכה – המאפשרים למגוון הביולוגי להתקיים. לעתים ישנו מצב של שקלול תמורות בין שירותי מערכת אקולוגית (ecosystem service), ובו עלייה בשירות מסוים של המערכת האקולוגית מביאה לירידה באספקת שירות אחר. שקלול התמורות יכול להשפיע באופן משמעותי על המערכת האקולוגית, ועל כן המחקר האקולוגי רואה חשיבות בהבנת תהליכים אלה [18, 29].

לאחר הקמת מדינת ישראל, בין 1951 ל-1957, ניקזה קק"ל את בית הגידול הלח 'החולה' (להלן – החולה), וכל מה שנותר ממנו הוא שמורת טבע על שטח של 3,200 דונם. ניקוז זה יצר תמורות בין שירותי המערכת האקולוגית, כגון מעבר מאספקת מזון מדיג לאספקת מזון מתוצרת חקלאית תוך כדי איבוד בתי גידול טבעיים, שאפשרו למגוון הביולוגי להתקיים [13, 19]. לפי כל העדויות שבידינו, חוו חברי קיבוץ חולתה תחושה של אבל ומשבר חברתי בתום ייבוש החולה [4, 7, 10, 16]. לעומתם, תושבי המושבה יסוד המעלה בירכו על שינוי הנוף והסביבה [4, 6, 9]. מטרת המאמר היא להסביר באמצעות מחקר היסטורי-סביבתי מה היו הגורמים שהובילו לתגובה שונה אצל תושבי יישובים אלה.

Rodriguez ואחרים הציעו לבחון שקלול תמורות בשירותים של מערכת אקולוגית לפי שלושה צירים: המרחב, הזמן וההפיכות [27]. ציר המרחב מתייחס לשאלה אם ההשפעות של שירותי אספקתנו שונתה מורגשות באופן מקומי או באופן מרוחק, כגון שינוי באספקת השירותים שבמורד זרם של נחל לאחר שינוי בשירותים שסופקו קרוב למקורו [26]. ציר הזמן מתייחס למשך הזמן ששקלול התמורות חל בו – השינוי יכול לקרות מעט זמן לאחר השינוי הראשוני באספקת השירות או הרבה יותר מאוחר. ציר ההפיכות מתייחס לעובדה שחלק משקלול התמורות שקורה אינו הפיך, כגון היעלמות מין אנדמי כתוצאה משינוי כלשהו באספקת שירותי המערכת האקולוגית [19, 27].

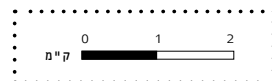
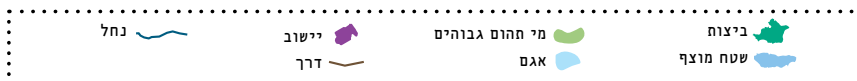
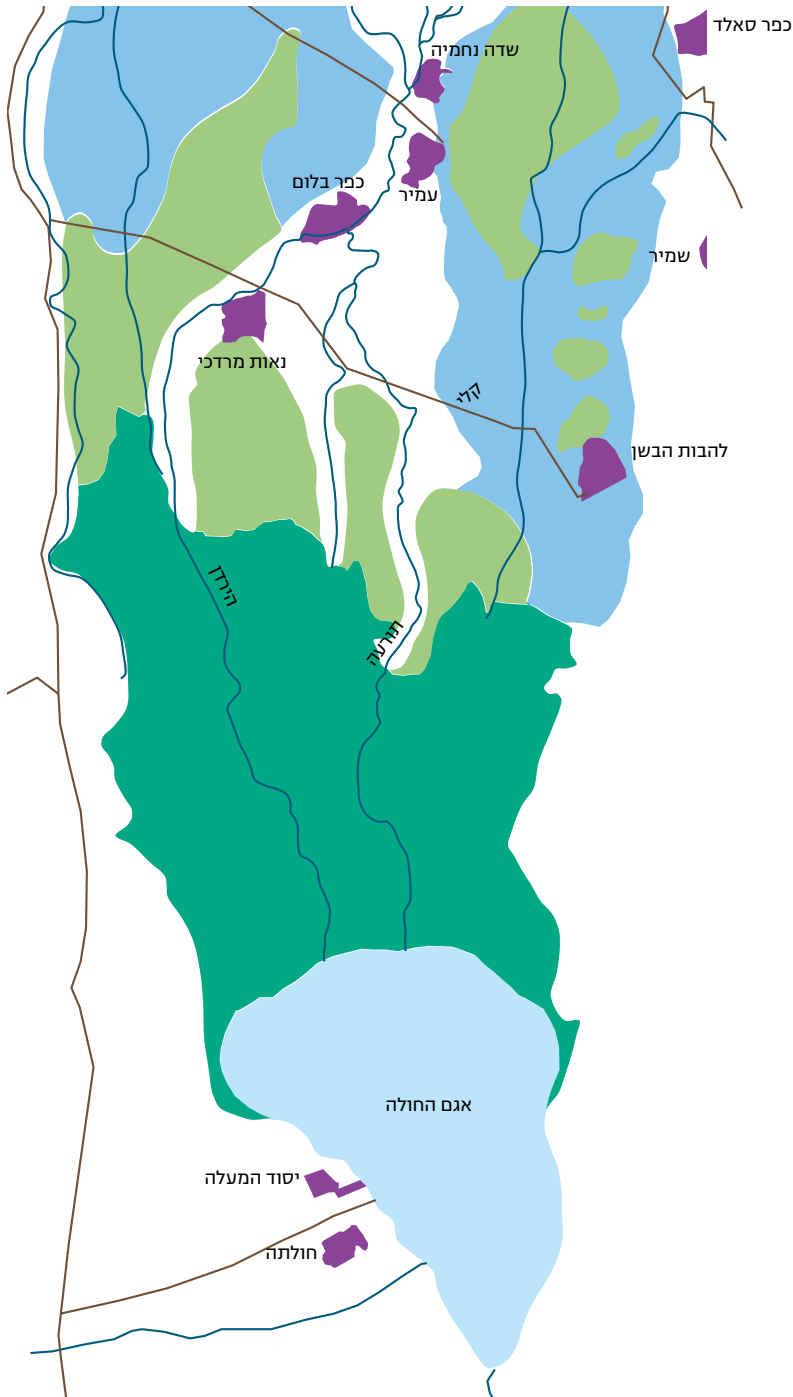
ההשפיע באופן משמעותי על המערכת האקולוגית, ועל כן המחקר האקולוגי רואה חשיבות בהבנת תהליכים אלה [18, 29].

לאחר הקמת מדינת ישראל, בין 1951 ל-1957, ניקזה קק"ל את בית הגידול הלח 'החולה' (להלן – החולה), וכל מה שנותר ממנו הוא שמורת טבע על שטח של 3,200 דונם. ניקוז זה יצר תמורות בין שירותי המערכת האקולוגית, כגון מעבר מאספקת מזון מדיג לאספקת מזון מתוצרת חקלאית תוך כדי איבוד בתי גידול טבעיים, שאפשרו למגוון הביולוגי להתקיים [13, 19]. לפי כל העדויות שבידינו, חוו חברי קיבוץ חולתה תחושה של אבל ומשבר חברתי בתום ייבוש החולה [4, 7, 10, 16]. לעומתם, תושבי המושבה יסוד המעלה בירכו על שינוי הנוף והסביבה [4, 6, 9]. מטרת המאמר היא להסביר באמצעות מחקר היסטורי-סביבתי מה היו הגורמים שהובילו לתגובה שונה אצל תושבי יישובים אלה.

Rodriguez ואחרים הציעו לבחון שקלול תמורות בשירותים של מערכת אקולוגית לפי שלושה צירים: המרחב, הזמן וההפיכות [27]. ציר המרחב מתייחס לשאלה אם ההשפעות של שירותי אספקתנו שונתה מורגשות באופן מקומי או באופן מרוחק, כגון שינוי באספקת השירותים שבמורד זרם של נחל לאחר שינוי בשירותים שסופקו קרוב למקורו [26]. ציר הזמן מתייחס למשך הזמן ששקלול התמורות חל בו – השינוי יכול לקרות מעט זמן לאחר השינוי הראשוני באספקת השירות או הרבה יותר מאוחר. ציר ההפיכות מתייחס לעובדה שחלק משקלול התמורות שקורה אינו הפיך, כגון היעלמות מין אנדמי כתוצאה משינוי כלשהו באספקת שירותי המערכת האקולוגית [19, 27].

איור 1. בית הגידול הלח 'החולה' בשנת 1949 מעובד מתוך "תכנית הניקוז החולה 1949". משרד החקלאות, מחלקת המים. מתוך ארכיון פרטי של ד"ר בן פורת. מיפוי ועיבוד נתונים: מיג"ל - מעבדה לאקולוגיה של גידולים, 2014.

עיתונות, ראיונות ועוד, שמוצלבים כדי לשחזר בצורה קוהרנטית ככל שניתן את העבר. סוגיית היחס של החברה האנושית לסביבת מחייתה מלווה כל חברה באשר היא, אולם חקר ההיסטוריה הסביבתית החל בארה"ב רק בראשית שנות ה-70 של המאה ה-20 עם התעצמותן של התנועות הסביבתיות הראשונות. אחד מנושאי המחקר שלו הוא ההשלכות של התערבות האדם בטבע על המערכת האקולוגית ועל הסביבה האנושית [25].

תוצאות

המשמעות של אספקת שירותי המערכת האקולוגית של החולה עבור חברי קיבוץ חולתה וחברי המושבה יסוד המעלה

מייסדי קיבוץ חולתה סברו שעבודתם תתמקד בייבוש ביצת החולה, דבר שנחשב עבודה חלוצית. בשל התמהמהות ייבוש החולה הם החלו לעבוד בדיג, שהיה עד אז נחלת הערבים בלבד. כך הגשימו את ערך כיבוש העבודה, והדיג נחשב בעיניהם גם כן עבודה חלוצית, שתורמת לביסוס הלאום היהודי בארץ ישראל [12]. היחסים עם הערבים התנהלו בדרך כלל על מי מנוחות, אך כללו גם היתקלויות אלימות, שבחלק מהן נהרגו אחדים מדייגי חולתה. הם אף חיברו לעצמם המנון דיג: "בקרבונו עוז ומרץ/ להגשים חלום של עם/ דייגים עבריים בחולה/ עם זריחה שבים מים" [7]. לפי פייטלסון, להתקשרות למקום יכול להיות גוון אידיאולוגי, המבוסס על שאיפות לגבי העתיד, כמו למשל חזקה או בעלות על מקום מסוים [23]. בתקופה זו נעשה 'איכר עברי' מושג רווח, אולם 'דייג עברי' היה מושג חדש שהלהיב את נפשות אותם חלוצים, שרצו ליטול חלק בבניית המדינה היהודית [12].

בענף הדיג שררה גאוות יחידה לא רק בגלל הגשמת ערך כיבוש העבודה, אלא גם מכיוון שהוא הפך לענף הפרנסה העיקרי של הקיבוץ בעקבות שכלול שיטת הדיג, ואף נחוג לכבודו מדי שנה 'חג הדיג'. עם זאת, למרות ההילה שנוצרה סביב עבודה זו, היא הייתה כרוכה בתחילה בבעיות רבות. רבים מן החברים חלו במלריה באופן שהשפיע על יכולת העבודה. אחת הסיבות לחוסר יכולתם להתגונן היטב מפני המלריה הייתה העובדה שהם גרו באוהלים על שפת האגם. בשל המצב הקשה הציעו הגופים המיישבים להעבירם לנקודת התיישבות אחרת, אולם חברי חולתה סירבו להצעה ורק ביקשו לעבור מאוהלים לצריפים [7, 15]. למרות הקושי שבדבר, ואולי דווקא בגלל הקושי שבדבר, הלינה באוהלים שנמשכה 10 שנים לחופו של האגם, הידקה את תחושת השייכות של אנשי חולתה למקום. חבר הקיבוץ ידידיה פלס תיארה תחושה שלפיה החיים לצד האגם הם אלה שנתנו להם את תחושת הבית: "לילה. אחר חצות. כל הרוחות נדמו זה כבר. פני המים חלקים וקולות הלילה עליהם. קרקור אלפי צפרדעים, זמזום מיליוני יתושים. קריאתו החד-גונית של עוף הלילה או-או. הכול כה מוכר" [9]. לאחר הקמת המדינה לא היו עוד דייגים ערבים, דבר

שקלול תמורות בין שירותי המערכת האקולוגית נעשה במקרים רבים כתוצאה מהחלטה מודעת כדי לספק צרכים בטווח הקצר ובמרחב הקרוב, תוך התעלמות מההשפעות ארוכות הטווח שיהיו לתמורות אלה [27]. למשל, ייבוש החולה נעשה כדי להפוך את אדמות הכבול לחקלאיות וליצור שירותי אספקת מזון מחקלאות בטווח הקצר. בטווח הארוך גרם הייבוש נזקים סביבתיים רבים בעשורים שבאו אחריו (כגון הפסקת שירות טיהור המים הזורמים לכינרת ושכפיות תתי-קרקעיות כתוצאה מהרס קרקעות הכבול) [13, 24].

ייחודיותו של מאמר זה היא שנעשה בו שימוש בשלושת היצירים שמציע המחקר על שירותי מערכות אקולוגיות, אך לא כדי להבין את המערכת האקולוגית עצמה, אלא כדי להבין כיצד השפיע שקלול התמורות של שירותי המערכת האקולוגית בעקבות ייבוש החולה, על הקהילות המקומיות מבחינה חברתית ורגשית. לכן, צירי הזמן והמרחב ייבחנו מנקודת המבט של הקהילות בקיבוץ חולתה ובמושבה יסוד המעלה: האם התמורות בשירותי המערכת האקולוגית היו מהירות או אטיות עבורן? האם הן שינו באופן בלתי הפיך את כל המרחב המוכר להן? מכיוון שמחקר זה מתמקד בקהילה, נוסף לצירים אלה מדד נוסף, שמקורו בתחום הפסיכולוגיה הסביבתית, והוא רמת ההתקשרות למקום. גישת המחקר הבין-תחומית היא זו המתאימה ביותר למקרה זה, שבו נושא המחקר משיק לסביבה ולחברה.

התקשרות למקום (attachment to place) היא מושג הלקוח מתחום הפסיכולוגיה הסביבתית, שעוסקת באופן רחב בנושא של תחושת המקום (sense of place), שהיא מערכת היחסים המורכבת בין אנשים למקום [28]. התקשרות למקום מוגדרת כקשר הנחוה באופן חיובי בין יחיד או קבוצה לבין סביבתם, שיש לו ביטויים התנהגותיים, קוגניטיביים ורגשיים [17]. התקשרות למקום מסוים היא מונח מעורפל, והערפול נובע גם מהעובדה שאנשים יכולים להתקשר לכמה מקומות בו-זמנית. למשל, לרוב האנשים יש רמה של קשר רגשי למקום הולדתם, למקום שהם חיים בו, ואף למדינה שהם שייכים אליה [23]. סיטואציות מסוימות יכולות להוביל לקונפליקט בין רמות מרחביות שונות של התקשרות למקום [21]. המקרה של השפעת ייבוש החולה על חולתה ועל יסוד המעלה ישמש אותנו, אפוא, גם כדי להבין את מורכבותו של המושג 'התקשרות למקום'.

שיטת המחקר

המחקר שלפנינו הוא מחקר היסטורי-סביבתי, שמתמקד באירוע ספציפי הנוגע לקשר שבין האדם לסביבת מגוריו בעבר, ולצורך הבנתו נעשה שימוש במושגים מתחומי האקולוגיה והפסיכולוגיה הסביבתית. שיטת המחקר של ההיסטוריה הסביבתית בנויה על שימוש במקורות מידע מגוונים, כגון מפות, מסמכים, זיכרונות,

שאפשר לענף הדיג של חולתה להתפתח עוד יותר. בשיאו הוא העסיק 35 חברים^[15].

המייסדים של קיבוץ חולתה הגיעו ממקומות שונים בישראל

למודרניזציה בשיטות עיבוד האדמה, אולם כעבור זמן קצר קפאה המושבה על שמריה מבחינה כלכלית וחברתית^[1]. בספר המסכם 75 שנה ליסוד המעלה מתואר הסבל שלהם מהמלריה: "השטחים, ההרים, הים, הנוף... כל זה היה נעלם מעינו היגעה של איש יסוד. לפניו עמדה רק סכנת המלריה, סכנת המוות הוודאי"^[6]. למרות קשיי המחיה, לא נטשו התושבים את המקום, וב־1945 רווח להם כאשר חדלו לסבול ממלריה הודות לשימוש בדייטיל. לאחר קום המדינה החלו צעירי יסוד המעלה להתפרנס מדיג, מכיוון שהוא סיפק פרנסה טובה שלא התלווה אליה סיכון ביטחוני מצד הדייגים הערבים^[15,4].

השפעת ההיעלמות ההדרגתית של בית הגידול הלח 'החולה' על

חברי קיבוץ חולתה והמושבה יסוד המעלה

פרויקט ייבוש החולה הביא לניקוז של 60,000 דונם, ומלבד שמורת טבע על שטח של 3,200 דונם לא נותר זכר לנוף הקודם^[4] (איור 3). כלומר, מנקודת המבט של היישובים הסמוכים לחולה שינה הייבוש את כל המרחב המוכר להם. ייבוש החולה נעשה על ידי חפירת תעלות ניקוז בעזרת מחפרים צפים, שלצורך עבודתם הושאר מפלט מים גבוה באמצעות בניית סכר בקצה הדרומי של האגם^[8]. כתוצאה מכך, עד סוף תהליך הייבוש ב־1957 יכלו דייגי חולתה ויסוד המעלה להמשיך לדוג^[15]. הסכר נפתח באוקטובר 1957, והחולה החלה להתרוקן בבת אחת^[4]. כלומר, מבחינת ציר הזמן – התמורות של שירות המערכת האקולוגית היו אטיות, אולם מכיוון שמפלט המים אפשר לעסוק בדיג במהלך פעולת הניקוז, השינוי בכל זאת נתפס על ידי חברי הקהילות הסמוכות כפתאומי.

במהלך ייבוש החולה לא ניסו חברי קיבוץ חולתה למחות או להתנגד לפרויקט בשל הפגיעה בדיג כמקור פרנסתם. לדברי אסתר טייכמן לוי, חברת הקיבוץ, בטחו רוב החברים בהחלטות

איור 2. מבט מאגם החולה לסירות הדייגים ולקיבוץ חולתה בראשיתו | באדיבות ארכיון קיבוץ חולתה

על קצה המזלג

- * המאמר מספק בחינה היסטורית, ועם זאת אקטואלית, לסוגיית מערכת היחסים בין האדם, החברה והסביבה, ומציע ממדים לעוצמת ההשפעה החברתית.
- * השינוי הדרמטי במערכת האקולוגית של 'החולה' שנוצר בעקבות ייבושה, שינה את שירותי המערכת שהיא סיפקה לתושבי הקהילות הסמוכות, וכך שינה את המרקם החברתי של היישובים.
- * היעלמותה של 'החולה' יצרה קונפליקט עבור תושבי היישובים הסמוכים. הם הזדהו עם המטרות הלאומיות לייבושה, אך התקשרותם עם מקום מחייתם נפגמה.
- * בחינת ההשפעות החברתיות של ייבוש 'החולה' מלמדת על חשיבותם של השירותים שנותנת המערכת האקולוגית למרקם החיים האנושי הנסמך עליהם.

המערכת

ובעולם. התקשרותם לאגם החולה אינה קשורה לחוויית ילדותם, אלא מתאימה לתחושת קשר על בסיס הזדהות עם הקבוצה והנוף הסובב אותה. ההוויי החברתי והתרבותי שנוצר סביב עבודת הדיג, צורת החיים הקיבוצית ותנאי המחיה חיזקו סוג התקשרות מקומי זה (איור 2).

בשנת 1883, יותר מ־50 שנה לפני הקמת חולתה, התיישבו שבע משפחות מפולין לצד אגם החולה וקראו למושבה 'יסוד המעלה'. ב־1886 חלו כל תושביה במלריה, ועד 1912 מתו 24 מהם. ב־1887 לקח הברון רוטשילד את המושבה תחת חסותו, ונבנו להם בתי קבע שלא מוקמו על שפת האגם כמו האוהלים בקיבוץ חולתה שהוקמו מאוחר יותר. מעורבותו של הברון הביאה

בקבוצ חולתה לנוסטלגיה בלבד^[12]. לעומת זאת, ביסוד המעלה בירכו על ייבוש החולה, בעיקר מכיוון שהוא נתפס בעיניהם כמניעה של הסכנה לחלות במלריה^[4]. עדות לכך היא מכתבו של ראש המועצה לקק"ל, המתנגד בתוקף אף להשאר שמורת טבע קטנה ליד ביתם בשל הפחד מהמלריה: "ועכשיו כאשר כל הארץ מלאה תשבוחות מפעל אדירים אשר הקרן הקיימת לישראל מבצעת, בהפכה ביצה לאדמה מצמיחה יבוליה, הנה אותה יד מברכת ומבורכת מוחה חלום דורות ותקוות הצלה ורווחה של יסוד המעלה והופכם לגזר דין מוות"^[9].

דין ומסקנות

במאמר זה נבחנו השפעת שקלול התמורות של שירותי המערכת האקולוגית על קהילות מקומיות לפי המקרה של השפעת ייבוש החולה על קבוצ חולתה ועל המושבה יסוד המעלה. מבחינת צירי המרחב, הזמן וההפיכות נראה כי שני היישובים הושפעו באותו אופן. כלומר, ייבוש החולה הביא לשינוי כל המרחב המוכר להן, והשינוי, אף על פי שהיה אטי, נתפס על-ידי אנשי הקהילות כפתאומי וכבלתי הפיך. כמו כן, הן ביסוד המעלה הן בקבוצ חולתה השתמשו באגם לצורכי דיג. להערכתנו, מדד ההתקשרות למקום הוא זה שמסביר בצורה הטובה ביותר את ההבדל בתגובות התושבים. בקבוצ חולתה נחוזה משבר, בעוד ביסוד המעלה בירכו על השינוי. לפי מדד זה, ככל שהקהילה מגובשת יותר ומשתמשת במערכת האקולוגית באופנים רבים יותר, כך תחושת המשבר כתוצאה מתמורות שחלו בשירותי המערכת האקולוגית תהיה חריפה יותר.

פייטלסון הציע הבחנה בין רמות מרחביות שונות של התקשרות - מקומית, לאומית וגלובלית, היכולות לפעול בו-זמנית^[23]. קבוצ חולתה הוקם על שפת האגם והדיג נעשה מקור הפרנסה העיקרי בו. מכיוון שקבוצ הוא צורת התיישבות שיתופית, וההכנסות מחולקות בו שווה בשווה בין חברי הקבוצ, הרי שהפסקת הדיג כמקור פרנסה הורגשה בכל הקבוצ. לעומת זאת, בהתיישבות פרטית כמו ביסוד המעלה, הורגשה התופעה אצל משפחות הדייגים בלבד. אנשי הקבוצ התקשרו למערכת האקולוגית גם מבחינה תרבותית. מבחינתם, 'החולה' היא הנוף שנתן להם תחושה של בית, בייחוד בתקופה שהתגוררו באוהלים ממש על שפת האגם. בו בזמן חיזק השימוש בחולה לצורכי דיג גם את התקשרותם של חברי הקבוצ למרחב הלאומי היהודי, מכיוון שהוא נתפס על-ידיהם כייבוש עבודה שהייתה קודם רק בידי הערבים. לעומתם, אנשי יסוד המעלה החלו לעבוד בדיג רק לאחר קום המדינה, ולכן היה זה עבורם מקור פרנסה בלבד. עבור אנשי יסוד המעלה, שהתיישבו בעמק 53 שנה לפני חברי חולתה, היה הסבל ממחלת המלריה רב יותר, וגרם למות חברים רבים. נוסף על כך, הם התגוררו בבתיים מרוחקים מהאגם, ופרנסתם העיקרית

הממשלה, והבינו שהפרויקט נעשה לטובת המדינה ולטובת ההתיישבויות הכפריות באזור^[7]. כלומר, מבין רמות ההתקשרות המרחביות השונות של חברי חולתה, דווקא ההתקשרות ללאום היהודי ולמדינת ישראל הייתה החזקה ביותר.

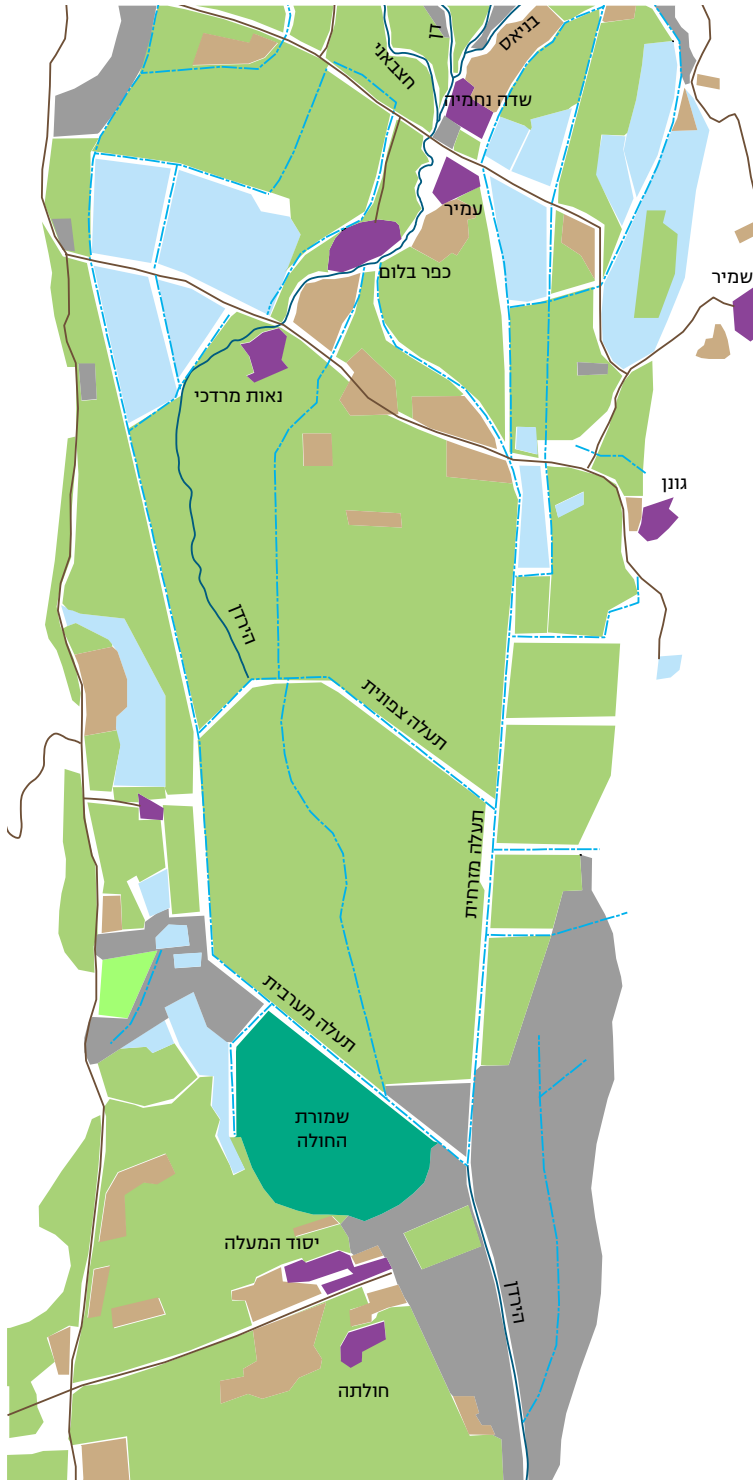
הוועדה שהכינה את תכנית ייבוש החולה קבעה שיש לספק לחולתה תחליף הולם לפרנסה מדיג^[12]. כלומר, השינוי של המערכת האקולוגית של החולה לא היה אמור להיות מלווה בהפסקת שירותי אספקה, אלא בכך שהפרנסה לא תהיה מדיג בחולה אלא מעיבוד שדות חקלאיים או מדיג בברכות דגים. פרנסתו של הקבוצ התבססה מלכתחילה גם על ענפים אחרים כגון רפת, לול, מכוורת ודיר^[15]. נוסף על כך, פרויקט הייבוש נמשך שש שנים, ואפשר לקבוצ להתכונן מבחינה כלכלית וחברתית ליום שאחרי.

למרות זאת, מתוך כלל העדויות שלפנינו עולה כי בתום ייבוש החולה חווה הקבוצ משבר חברתי, אף על פי שתושביו לא התנגדו לפרויקט. תחושתם הייתה שהייבוש תלש מהקבוצ את יסוד רקמת חייו, מכיוון שהדיג היה הדבר שייחד אותו לקבוצ. הדייגים הקבועים שעבדו במקצוע זה 20 שנה התקשו להשתלב במקצועות חלופיים, והמשבר מבחינתם היה חריף יותר^[7]. לפי חלק מהמקורות הוביל הייבוש אף לעזיבתן של משפחות רבות, בעוד שלפני הייבוש עזבו בעיקר רווקים או זוגות צעירים^[7, 16]. ייתכן שהעזיבות לא היו קשורות רק לייבוש החולה, אלא גם לגורמים אישיים, כמו העובדה שבתקופה זו התקבלו כספים של הסכם השילומים עם גרמניה^[10]. על כל פנים, אחת השאלות שהעסיקה את התושבים עוד לפני תום הייבוש הייתה: מה יותר גרוע - כשאתה נוטש את הנוף או כשהנוף נוטש אותך?^[7]

בקבוצ חולתה היו גם חובבי טבע, שיצרו אוסף זואולוגי יקר ערך מתוך מודעות לעובדה שייבוש החולה יביא כליה על עולם החי והצומח בה^[3, 2]. האיסוף תרם להגדלת הידע - המקומי והגלובלי - על המגוון הביולוגי. פעולה למען מטרה סביבתית שיש לה היבט גלובלי, מצריכה כתנאי מקדים מודעות להשפעות המזיקות של שינויים סביבתיים. אולם מודעות זו אינה גוררת בהכרח נכונות לפעול למען מניעת אותם שינויים, מכיוון שלרוב בני האדם יש יותר מרמה אחת של התקשרות מרחבית^[23].

חובבי הטבע שבין חברי קבוצ חולתה לא ניסו למחות כנגד ייבוש החולה, אלא רק להנציח את עולם הטבע. 'שירת האגם הגוע' הוא אלבום שצילם חבר הקבוצ פטר מירום תוך כדי עבודתו כדייג, והוא מלווה בטקסט נוגה על אבדן שנתפס כהכרחי. הצילומים מתעדים את הרס החולה באמצעות תמונות של ציפור מבוטת, שושני מים מרוסקות, גוויית צב ועוד^[11]. באחד מהראיונות עמו נשאל מירום אם הייתה לו ביקורת על המדינה. תשובתו הייתה: "כלל לא". יתרה מכך, כאשר נשאל אם היה זה קרבן של שמחה, הוא ענה: "בוודאי"^[14]. בחלוף השנים הפך הדיג

איור 3. עמק החולה לאחר ייבוש האגם והביצות, 1958
 מיפוי ועיבוד נתונים: מיג"ל - מעבדה לאקולוגיה של גידולים, 2014.

חזית המחקר

<p>תעלה ניקוז</p> <p>דרך</p> <p>נחל</p>	<p>שטח בור</p> <p>יישוב</p>	<p>מטעים</p> <p>ברכות</p>	<p>ביצות</p> <p>גידולי שדה</p>	<p>0 1 2 ק"מ</p>	<p>צ</p> <p>↑</p>
---	-----------------------------	---------------------------	--------------------------------	------------------	-------------------

דיג היה לא רק פרנסה, אלא גם אמצעי חיבור למרחב הלאומי־היהודי | הצילום באדיבות ארכיון קיבוץ חולתה

חזית המחקר

למרקם החיים האנושי, ולסכנה הטמונה לעתים בפעולות אדם, המחייבות שקלול תמורות רב־תחומי ולטווח ארוך.

במחקר שלפנינו התמקדנו בהשפעתו של אירוע אחד בלבד על קהילות מקומיות ספציפיות. אם ייבדקו אירועים אחרים או תגובת יישובים נוספים לייבוש החולה, נוכל לדעת טוב יותר כיצד יש לתכנן שקלול תמורות של שירותי מערכת אקולוגית בהתחשב בהשפעתם על הקהילות הסמוכות למערכת האקולוגית, או כיצד על קהילות מקומיות להתנהל מול שינויים סביבתיים הנכפים עליהן. בזירה האקדמית יכול מחקר זה לשמש דוגמה לתרומה של גישה שמשלבת תחומי ידע שונים, כגון היסטוריה, אקולוגיה, פסיכולוגיה וגאוגרפיה, ומעשירה את הבנתנו בנושא שסביבה וחברה משיקות בו זו לזו.

תודות

תודתנו נתונה לפרופ' ערן פייטלסון על נכונותו לקרוא גרסה מוקדמת של מאמר זה ועל הערותיו המועילות, לוולרי אורלוב על הכנת המפות, וליגאל מידן על עזרתו במציאת חומר היסטורי בארכיון חולתה. תודתנו גם לשני מבקרים אנונימיים על שהקדישו מזמנם, ועל הערותיהם החשובות שעזרו לנו לשפר את המאמר

הייתה מעיבוד שדות לצד האגם. על כן, ייבוש החולה היה דבר מיוחל, שהם בירכו עליו, אף על פי שבתקופה זו פסקה המלריה מלהיות גורם תחלואה.

היעלמותה של החולה יצרה קונפליקט בין רמת ההתקשרות הלאומית לרמת ההתקשרות המקומית. הזדהותם של חברי הקיבוץ עם מרחב מדינת ישראל הצעירה גבר על הזדהותם עם המערכת האקולוגית של החולה ועם שירותי הדיג שסיפקה, מה עוד שבעקבות שקלול תמורות התקבל מקור פרנסה חקלאי חלופי. על כן, חברי הקיבוץ לא ניסו למחות כנגד השינוי. בין חברי הקיבוץ היו גם חובבי טבע מעטים שהזדהו עם המשמעות הגלובלית של בית הגידול הלח 'החולה'. אף על פי כן, גם אצלם רמת ההתקשרות האי־אולוגית למרחב של מדינת ישראל הייתה חזקה יותר מרמת ההתקשרות למרחב הגלובלי.

הצפת אדמות הכבול באתר הקרוי 'אגמון' בשנת 1993 הובילה לשיבת חלק ממיני הציפורים ולהצלחה תיירותית, שמאפשרת ליצור מיזם חינוכי שינסה לחזק את רמת ההתקשרות הגלובלית ואת רמת ההתקשרות המקומית והלאומית, ללא קונפליקט ביניהן. יתרה מכך, המקרה של שקלול התמורות בשירותי המערכת האקולוגית של החולה יכול לשמש לטובת חינוך להעלאת המודעות לחשיבות של השירותים שנותנת מערכת אקולוגית

תושבי יסוד המעלה בירכו על ייבוש החולה, שנתפס בעיניהם כמזור לאימת המלריה. יסוד המעלה, 1888 | אוסף גוט-מוסיניון, המרכז למדיה דיגיטלית, ספרית יונס וסוראיה נדראין, אוניברסיטת חיפה

תושבי חולתה בבילוי על המזח. החולה הייתה עבורם הנוף שנתן תחושה של בית | באדיבות ארכיון קיבוץ חולתה

מקורות

[19] Cohen-Shacham E, Dayan T, Feitelson E, and de Groot RS. 2011. Ecosystem service tradeoffs in wetland management: Drainage and rehabilitation of the Hula, Israel. *Hydrological Science Journal* 56(8): 1582–1601.

[20] Costanza R, d'Arge R, De Groot RS, et al. 1997. The value of the world's ecosystem services and natural capital. *Nature* 387(6630): 253260–.

[21] Devine-Wright P. 2013. Think global, act local? The relevance of place attachments and place identities in a climate changed world. *Global Environmental Change* 32: 61–69.

[22] Dimentman C, Bromley HJ, and Por FD. 1992. Lake Hula: Reconstruction of the fauna and hydrobiology of a lost lake. Jerusalem: The Israel Academy of Science and Humanities.

[23] Feitelson E. 1991. Sharing the Globe: The role of attachment to place. *Global Environmental Change* 1(5): 396–406.

[24] Litaor MI, Reichmann O, Belzer M, et al. 2003. Spatial analysis of phosphorus sorption capacity in a semiarid altered wetland. *Journal of Environmental Quality* 32: 335–343.

[25] McNeill J.R. 2003. The nature and culture of environmental history. *History and Theory* 42: 5–43.

[26] MEA (Millennium Ecosystem Assessment). 2005. Ecosystems and human well-being: wetlands and water synthesis. Washington DC: Island Press, World Resources Institute.

[27] Rodriguez JP, Beard TD, Bennett EM, et al. 2006. Trade-offs across space, time, and ecosystem services. *Ecology and Society* 11(1): 28.

[28] Rogan R, O'Connor M and Horwitz P. 2005. Nowhere to hide: Awareness and perceptions of environmental change, and their influence on relationships with place. *Journal of Environmental psychology* 25(2): 147–158.

[29] Tallis H, Kareiva P, Marvier M, and Chang A. 2008. An ecosystem services framework to support both practical conservation and economic development. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 105(28): 9457–9464.

[1] בן ארצי י. 1983. מושבות הגליל העליון בשנים 1882–1914, היבטים גיאוגרפיים וישוביים. בתוך: שמואלי א, סופר א וקליאט נ. (עורכים): ארצות הגליל (חלק ב'). חיפה: החברה למחקר מדעי שימוש. ברסלבסקי י. 1960. הידעת את הארץ. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

[2] גרשוני מ. 1954. משוט בחולה, מבפנים יח' (א'): 69–81.

[3] דואני מ. 2010. מייבוש לשימור החולה: התחקות אחר דינמיקה של התערבות בטבע (עבודה לקבלת תואר דוקטור). חיפה: אוניברסיטת חיפה.

[4] דייגים. 1943. חמש שנות דיג בחולתה, תרצ"ח-תש"ג. ארכיון חולתה.

[5] חריזמן י וגרינקר מ. 1958. נחשוני החולה. ירושלים: מועצה מקומית יסוד המעלה.

[6] טייכמן לוי א. 1990. דייג תמיד. תל אביב: יד טבנקין.

[7] לבנה מ. 1990. ייבוש החולה, אריאל 75–76: 85–99.

[8] לובובסקי ד. 1954. שמורה טבעית בחולה, הארכיון הציוני המרכזי, KKL5/21511, 22.11.1954.

[9] לוי א. ובורם כ. 2014. ריאיון עם אמנון לוי, חבר חולתה (בנו של מולקה לוי שהיה מרכז ענף הדיג בקיבוץ) ועם כרמלה ברום, חברת חולתה מוותיקות הקבוץ (אחותו של עזריה אלון) 4.5.2014.

[10] מירום פ. 1961. שירת האגם הגווע. תל אביב: דבר.

[11] מעוז ע. 2010. ההבניה החברתית של פרויקט ייבוש החולה 1948–1952 (עבודת גמר לתואר מוסמך). רמת גן: אוניברסיטת בראילן.

[12] ספריאל א. 2013. הרצאה ביום עיון לכבוד עזריה אלון, אוניברסיטת חיפה: www.tinyurl.com/Azaria-Alon.

[13] פוקס ש. 1994. והאגם עודנו יבש. מעריב. 6 במאי: סוף שבוע: 31–34.

[14] פורת ר. 1996. כובשי הדיג. תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

[15] רשת ב'. 1984. שירת האגם הגווע. תמליל תכנית רדיו שנשמר בארכיון חולתה. 15.6.84.

[16] Altman I and Low MS (Eds). 1992. Place attachment. New York: Penum Press.

[17] Carpenter SR, Mooney HA, Agard J, et al. 2009. Science for managing ecosystem services: Beyond the Millennium Ecosystem Assessment. *Proceedings of the National Academy of Sciences* 106(5): 1305–1312.

